

Molla Musennif-i Çevrî'nin Sirâcü't-Tarîk'i ve Semâ'a Bakışı

Seyid Muhammed Taki Hüeyni

[0000-0003-2709-2315](mailto:huseyni@cumhuriyet.edu.tr) | huseyni@cumhuriyet.edu.tr

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye

ROR ID: [04f81fm77](https://orcid.org/04f81fm77)

Öz

Semâ', (سمع) fiilinden üretilmiş olup "işitmek, duymak, dinlemek ve işitilen söz" manasındadır. Semâ' kavramı, taşıdığı anlamlardan dolayı din âlimleri ve mutasavvıflar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Zamanla kompleks bir forma dönüşen semâ, tasavvuf tarikatlarında ibadî bir eylem olarak, müzikal bir yapıda, şiirler, zikirler, deverenlar ve bazen enstrümanlar eşliğinde icrâ edilmiştir. Semâ'nın bu yapısı sebebiyle mutasavvıflar ile fakihler arasında âyet ve hadislerle dayanarak muhalif ve muvafık yorumlar yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de mûsikî ve semâ ile ilgili herhangi bir muhkem ve kat'î âyet bulunmamakla birlikte, Semâ' lehine veya aleyhine müteşabih âyetlere dayanarak hükümler verilmiştir. Semâ'î câiz gören âlimler, Zümer (18. âyet), Mâide (83. âyet), Zâriyât (21. âyet) gibi âyetlere istinat ederek semâ lehine hüküm verirken, bazı âlimler ise Lokman (6. âyet) gibi âyetlere dayanarak aleyhine hüküm vermişlerdir. Semâ'î câiz görenlerin görüşleri iki başlıkta sınıflandırılabilir. Bazı mutasavvıflar, Baklî-i Şîrâzî gibi, Semâ'nın vacip olduğuna hükmetmişken, bazıları da Zünnûn-i Mîsrî ve Ebû'l-Mefâhir Bâharzî gibi Semâ'ı belirli şartlarla caiz görmüştür. Necmüddîn-i Râzî, Semâ'ı Hakk'ı tanımak için bir vasıta olarak nitelendirerek, niyeti sâdik olan müritlerin Hakk'ı idrak edip batıldan uzaklaştıkları için kendilerine Semâ'nın yapılmasının câiz ve helal olduğunu açıklamıştır. Tasavvufî ve dinî kaynaklarda büyük âlimlerin Semâ' ile ilgili görüşlerine yer verildiği gibi, Semâ'nın felsefesi ve mahiyeti üzerine ister müstakil, isterse kitap bölümü olarak birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de 16. yüzyılın sufilerinden Molla Musennif-i Çevrî'nin Farsça kaleme aldığı Sirâcü't-tarik adlı eseridir. Molla Musannif, Sirâcü't-tarik'ini İmam Kuşeyri, İmam Gazzâlî, Hakîm Senâî-i Gaznevî, Feridüddin Attâr-ı Nişâburî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî, İbn Yemin Feryümedî, Hafız-ı Şîrâzî, Kemal-i Hücendî ve Abdurrahman Câmî gibi büyük mutasavvıflar ve şairlerin eserlerinden ve şiirlerinden istifade ederek yazmıştır. 50 bölümden oluşan Sirâcü't-tarik'in 45. bölümü Semâ' ile ilgilidir. Molla Musannif, Semâ' ile ilgili aktardığı mutasavvıfların görüşleri sırasında kendi olumlu görüşünü de açıklamıştır. Molla Musannif, Semâ'ı şartlar ile câiz gören mutasavvıf ve din âlimlerinden biri olarak Ebû Alî Dekkâk, Ebû'l-Hüseyn Nûrî, Ebû Bekr Şîblî, Ebû Abdurrahmân Sülemî, Ebû Osmân Mağribî, İbn-i Şahab, Takıyyüddîn es-Sübkî, İmam Fahrreddin Râzî ve Necmeddin-i Kübrâ gibi büyük mutasavvıfların ve din âlimlerinin sözlerini ve hikâyelerini aktararak kendi görüşlerini de paylaşmıştır. Molla Musannif'e göre, ruhânî ve ilâhî bir cezbe ile vecde gelen sâlik, Hak yolunda olduğu ve gönüllü gaybî manaların varidatına mazhar olduğundan, nefsi Hakk'ı bâtın gözüyle gördüğü ve kulağıyla duyduğundan, Hak'tan doğan bir hale büründüğü için kendinden geçip manevî sarhoşluğa müptela olur. Bu halde sâlikin bir coşku ve vecd hâline geldiği ve bunu gayr-i iradî olarak semâ ile ifade etmesinin kabul gördüğü belirtilmiştir. Ancak, tarikat ehli olmayan ve adabını bilmeyenler için bu durum, tezahür ve sun'î bir eylem niteliğinde olduğundan haram kılınmıştır. Sâlikin vecdini idrak edemeyenler ise bu durumu inkâr ve tekfir etmişlerdir. Söz konusu Molla Musannif'e göre, Semâ'î ilâhî bir cezbe ve vecdin neticesinde olduğundan câiz ve helaldir. Ancak sâlik, Semâ' ile ruhani bir cezbeye ulaşip gaybın sırlarını keşfetse de dünya hayatına bağlı olduğundan dolayı şeriatın emirlerinden muaf tutulamaz. Bu makalede, semâ hakkında mutasavvıfların yaklaşımlarına değindikten sonra Molla Musennif'in hayatından, kaleme aldığı *Sirâcü't-tarik*'ten ve Semâ'a olan görüşünden bilgi verilecektir. Ardından eserin semâ bölümünün Türkçe tercümesine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Dini Müsiki, Tasavvuf, Molla Musennif-i Çevrî, Sirâcü't-Tarik, Semâ'

Atıf Bilgisi

Hüeyni, Seyid Muhammed Taki. "Molla Musennif-i Çevrî'nin Sirâcü't-Tarik'i ve Semâ'a Bakışı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 742-766. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1491116>

Geliş Tarihi	28.05.2024
Kabul Tarihi	26.06.2024
Yayın Tarihi	15.09.2024
Değerlendirme	Üç Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Molla Musannif Chevri's Sirâj al-Tarik and His View on Sama'

Seyid Muhammed Taki Hüeyni

0000-0003-2709-2315 | huseyni@cumhuriyet.edu.tr

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Turkish Religious Music, Sivas, Türkiye

ROR ID: [04f81fm77](https://orcid.org/04f81fm77)

Abstract

The term "Sama'," derived from the verb (سمع), means "to hear, listen, and the spoken word that is heard." Due to its meanings, the concept of Sama' has been interpreted differently by religious scholars and Sufi mystics. Over time, Sama' evolved into a complex form and was performed in Sufi orders as a devotional act, involving a musical structure that included poems, chants, whirling dances, and sometimes instruments. Due to this structure, both opposing and supportive interpretations based on verses and hadiths have been made by mystics and jurists. Although there are no explicit and definitive verses in the Qur'an regarding music and Sama', rulings have been derived from allegorical verses either in favor of or against Sama'. Scholars who deem Sama' permissible refer to verses such as Al-Zumar (39:18), Al-Ma'idah (5:83), and Adh-Dhariyat (51:21) to support their rulings. In contrast, other scholars rely on verses like Luqman (31:6) to argue against it. The views of those who consider Sama' permissible can be classified into two categories. Some mystics, such as Bakli Shirazi, have ruled that Sama' is obligatory, while others, like Dhul-Nun al-Misri and Ebu al-Mafakhir al-Bakharzi, have deemed Sama' permissible under certain conditions. Najm al-din Razi characterized Sama' as a means of recognizing the Truth, explaining that it is permissible and lawful for sincere disciples to engage in Sama' because it allows them to comprehend the path of Truth and distance themselves from falsehood. In both Sufi and religious sources, the views of prominent scholars on Sama' are included, and numerous works have been written on the philosophy and nature of Sama', either as standalone pieces or as chapters in books. One of these works is Siraj al-tariq, written in Persian by Molla Musannif Chevri, a Sufi from the 16th century. Molla Musannif composed Siraj al-tariq by drawing on the works and poems of prominent Sufi mystics and poets such as Imam Qushayri, Imam Ghazali, Hakim Sanai of Ghazni, Farid al-din Attar al-Nishapuri, Jalaluddin Rumi, Saadi al-Shiraz, Ibn Yamin al-Feryumed, Hafiz al-Shiraz, Kamal Khujandi, and Abdurrahman Jami. Siraj al-tariq, consisting of 50 chapters, dedicates its 45th chapter to Sama'. In discussing the views of various mystics on Sama', Molla Musannif also expresses his own positive opinion. As one of the Sufi and religious scholars who consider Sama' permissible under certain conditions, Molla Musannif shares the words and stories of great mystics and scholars such as Abu Ali Dakkak, Abu al-Husayn al-Nuri, Abu Bakr Shibli, Abu Abdirrahman al-Sulami, Abu Osman al-Maghribi, Ibn Shahab, Taqiyuddin al-Subki, Imam Fakhruddin Razi, and Najmuddin Kubra. According to Molla Musannif, a seeker who experiences spiritual and divine ecstasy, being on the path of Truth and receiving the influx of hidden meanings into their heart, perceives the Divine with their inner eye and hears with their inner ear. This leads to a state of self-loss and spiritual intoxication. In this state, it is accepted that the seeker's expression of ecstasy and spiritual fervor through Sama' is involuntary and genuine. However, for those who are not initiated into the Sufi path and do not understand its etiquette, this practice is considered an artificial and ostentatious act, and thus it is deemed forbidden. Those who cannot comprehend the seeker's state of ecstasy have denied and condemned this practice. According to Molla Musannif, Sama' is permissible and lawful as it results from divine attraction and spiritual ecstasy. However, even if a seeker reaches a state of spiritual ecstasy and uncovers the secrets of the unseen through Sama', they are not exempt from the commandments of Sharia due to their attachment to worldly life. This article will first touch on the approaches of Sufis towards Sama', provide information about Molla Musannif's life and his Siraj al-Tarik,

and then present his view on Sema. Finally, the Turkish translation of the section on Sema from his work will be included.

Keywords

Religious Music, Mysticism, Molla Musannif Chevri, Siraj al-Tarik, Sama'

Citation:

Hüeyni, Seyid Muhammed Taki. "Molla Musennif Chevri's Siraj al-Tarik and His View on Sama". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 11/2 (September 2024), 742-766. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1491116>

Date of Submission	28.05.2024
Date of Acceptance	26.06.2024
Date of Publication	15.09.2024
Peer-Review	Double anonymized / Three External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Semâ' kavramı içerdiği mana ve ibâdî nitelikler açısından uygulandığı şekliyle, varlığından itibaren mutasavvıflar ve din âlimleri arasında tartışmalara neden olmuştur. Bazı âlimler ve sûfiler, âyetlere ve hadislere dayanarak Semâ'ı savunmuş, diğerleri ise yine âyetlere ve hadislere dayanarak reddetmiştir. Semâ', (سمع) fiilinden üretilmiş olup "işitmek, duymak, dinlemek ve işitilen söz" manasındadır.¹ Kulağa hoş gelen ses manasında da bazı mutasavvıflar tarafından açıklanmıştır.² Semâ'ın lügat manası dışında, "ehl-i marifetin ruhlarının gıdasıdır" şeklinde olumlu bir tanımlama yapılmışsa da karşı çıkan âlimler de olmuştur.³ Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), Semâ'a dair bu muhtelif görüşler için *er-Resâil* adlı eserinde müstakil bir başlık açmıştır.⁴ Şehabüddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî (öl. 632/1234) tasavvuf ve tarikat konusunda yazdığı *Avârifü'l-ma'ârif*'inde mutasavvıfların Semâ'a olan görüşlerini ikiye ayırarak bazı sûfilerin Semâ'ı fitne ve fesât gördüklerini, bazılarının da Hak'ı ve hakikati aşikâr eden niteliğinde bir görüşe sahip olduklarını beyan etmiştir. Devamında da her iki kesimin de ifrât ve tefrîte düştüklerini ifade etmiştir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de mûsikî ve Semâ' ile ilgili herhangi bir muhkem ve kat'i âyet bulunmamaktadır. Bu konuda hem destekleyici hem de karşıt görüşler ileri süren âlimler, müteşâbih âyetlere dayanarak mûsikî ve Semâ' hakkında hüküm vermişlerdir.⁶ Semâ'ı câiz gören âlimler, Zümer suresinin 18. âyetinde⁷ geçen "en iyi sözü" (القول) ve "en güzelini duyanlar" ibarelerinden yola çıkarak Semâ'ın cevazına hüküm vermişlerdir.⁸ Bazı mutasavvıflar ise Mâide suresinin 83. âyetinde⁹ geçen (سمعوا) kelimesinin doğrudan Semâ' ile ilişkili olduğunu savunmuşlardır.¹⁰

¹ Ebü'l-Feyz Zebidî, *Tâcül-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Beirut: Dârü'l-fîkr, 1414), 11/222.

² Ebü'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, 2005), 7/257; Muhammed Gazzâlî, *el-Mürşidü'l-emin* ile mevzeta'l-müminin (Beirut: Dârü'l-fîkr, 1416), 67.

³ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kureşşîyye* (Ghom: Neşr-i Bidâr, 1374ş), 473.

⁴ Cüneyd el-Bağdadî, *Resâilü'l-Cüneyd* (Cemal Receb, Dımaşk: Dâr İkrâ, 1425), 274.

⁵ Şihabüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif* (Beirut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426), 91.

⁶ Muhkem âyetler, başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı âyet ve hadislerle fıkıh usulünde açıklık bakımından en üst düzeydeki lafız türü için kullanılan bir terimdir. Müteşâbih âyetler, mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya ifade demektir. bk. Tuncay Başoğlu, "Muhkem", TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/42-44; Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204-207.

⁷ "Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar kâil sahiplerinin ta kendileridir."

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى * فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ

⁸ Ebü'l-Mefâhir Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve'l-fusûsi'l-âdâb* (Tahran: Ferheng-i İrân-zemin, 1358ş), 180; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kureşşîyye*, 466; Muhammed b. Ebu Bekr Râzî, *Hedâiku'l-hakâik* (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-diniyye, 1422), 238.

⁹ "Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıştığını görürsün. "Ey Rabbimiz! İnanırdık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile yaz" derler."

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

¹⁰ Zâriyât suresi 21. âyet, Fâtır uresi 1. âyet, Lokman suresi, 19. âyet, Rum suresi 15. âyetlerine de istinsat ederek semâ'nın cevâzına yönelik hüküm verilmiştir. (Ebu Nasr Sirâc, *el-Lüma'* (Kahire: Dârü'l-kutub, 1380), 344; Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve'l-fusûsi'l-âdâb*, 180; Muhammed Saidizâde, "Berresi-i intikâdi-i câygâh-ı hüner-i semâ ve rak der âyat ve rivâyât", *Ayin-i Hikmet* 31/53-85, 1396), 56; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, 104.

Bazı âlimler âyetler ve hadislerle Semâ' ve mûsikînin cevazına hüküm verirken, diğer bazı âlimler de yine âyetler ve hadislerle dayanarak Semâ' ve mûsikînin haramlığına hüküm vermişlerdir. Bu âyetlerden biri Lokman suresinin 6. âyetidir. Bu âyette "boş söz" manasında olan (لَهُ الْحَدِيثُ) ibaresi, İbn Mesud tarafından mûsikî ve Semâ'a atfedilmiştir.¹¹ Ancak bazı sufiler, bu âyette kastedilenin şeytânî ve nefsanî mûsikî olduğunu öne sürmüşlerdir.¹²

Semâ'a muvafık olanlar ise ikiye ayrılır. Baklî-i Şîrazî (öl. 606/1209) gibi büyük mutasavvıflar, Semâ'ın vacib olduğuna hükmetmişlerdir. Baklî, *Risâletü'l-kuds*'unda "ibâdet ile kat edilmesi mümkün olmayan bin yıllık marifet yolu, Semâ'ın bir lezzeti ile kat edilir" şeklinde Semâ'ı yorumlamıştır.¹³

Bazı mutasavvıflar ise Semâ'ın şartlar dahilinde câiz olduğuna hükmetmişlerdir. Zünnûn-i Mısrî'ye (öl. 245/859?) göre "Semâ'ı Hak ile duyan herkes Hakk'a yol bulur; nefsiyle duyan ise zındıklığa düşer".¹⁴ Ebû'l-Mefâhir Bâharzî (öl. 736/1335) de aynı görüşte olarak "Semâ', kalp ile işitilir helâl ve eğer şehvet ve nefis hevesi ile işitilirse harâm" olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

Necmüddîn-i Râzî (öl. 654/1256), *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* adıyla 620'de (1223) telif ettiği eserinde Semâ'ı, Hakk'ı tanımak için bir vasıta olarak nitelendirerek niyeti sâdık olan müritlerin Hakk tarikini idrak edip batıldan uzaklaştıkları için kendilerine Semâ'ın yapılmasının câiz ve helal olduğunu açıklamıştır. Râzî, "Tef çalarak da olsa evliliğinizi ilan edin"¹⁶ hadisine dayanarak, sâlikin zemmedilmiş sıfatlardan temizlendiği, gönlüne gaybî manaların varidatına mazhar olduğundan, nefsin Hakk'ı bâtın gözüyle gördüğü ve kulağıyla duyduğundan, bir coşku ve vecd hâline geldiğini ve bunu Semâ' ile ifade etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷

Necmüddîn-i Râzî, bir rubaisinde bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:¹⁸

رقص آن نبود که هر زمان برخیزی بی درد چو گرد از میان برخیزی
رقص آن باشد که دو جهان برخیزی دل پاره کنی و ز سرجان بر خیزی

"Raks (Semâ'), dertsizce toz gibi yerden kopup havada dolaşmak değildir.
Raks (Semâ'), yüreği parçalayıp can ü gönül ile iki cihandan kopmaktır."

Bazı mutasavvıflar, Semâ'a koydukları koşulların yanı sıra, adabından ve faydalarından bahsetmişlerdir. Hazîn-i Lâhîcî (öl. 1180/1766), semâ hakkında yazdığı *Fevâidü's-Semâ'* adlı eserinde Semâ'ın üç faydasından şu şekilde söz etmiştir: Sâlikin semâ ile şevke gelerek seyr ü sülûkunda engelleri aşmasına, vecd u hâllerini tahrik etmesine ve ruhânî kulaklarının açılmasına yardımcı olur. Lâhîcî, Semâ'ın adabı için de niyetin halis olması, Semâ'ın amacını bilerek sefâ, diyânet, sıdk ve mücâhedet hâllerinde ilerleme kaydetmek, nefsin arzularından arınmayı

¹¹ Muhammed Gâzzâlî, *Ihyai'l-ulum* (Beyrut: Darul'l-kalem, 1419), 2/376.

¹² Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve'l-fusûsi'l-âdâb*, 187.

¹³ Baklî-i Şîrazî, *Risâletü'l-kuds* (Tahran: Hankah-ı Ni'metullahî, 1351), 50.

¹⁴ Ali Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Tahran: Suruş, 1384), 589.

¹⁵ Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve'l-fusûsi'l-âdâb*, 184.

¹⁶ Necmüddîn-i Râzî, bu hadisi (أعلنوا النكاح ولو بضرب دف) şeklinde kaydetmiştir. Kaynaklarda bu hadisin az bir farkla başka şekillerde de rivâyet edilmiştir. bk. Muhammed Sehâvî, *el-Mağâşidü'l-hasene fi beyâni keşrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine* (Beyrut: Dâru'l-kitabî'sl-Arabiyye, 1985), 125.

¹⁷ S. M. T. Hüseyîni, "Necmeddîn-i Râzî'den Abdülâhad Sivâsî'ye Kadar Tasavvuf ve Semâ' Anlayışı", *Şemseddin Sivâsî Anısına Şehir ve Kimlik* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023), 138-139.

¹⁸ Necmeddîn Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd* (Tahran: Bongâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, 1973), 165-166.

temenni etmek, tarikat ehli olmayanları semâ meclisinden uzak tutmak, Semâ' esnasında küçük bir vecd ile serhoş olmamak ve abartıcı hareketler yapmamak gerektiğini açıklamıştır.¹⁹

Tasavvufun temel konularını içeren eserlerden biri de Molla Musannif-i Çevrî'nin 984'te (1576) Farsça olarak kaleme aldığı *Sirâcu't-tarik* adlı eseridir. Molla Musannif, eserini 50 bölümde işlemiştir ve 45. bölümünü Semâ'a tahsis etmiştir.

1. Molla Musannif-i Çevrî'nin Hayatı ve Eserleri

Molla Ebu Bekir, Molla Musannif, Musannif-i Çevrî ve İbn Hidâyetullah lakaplarıyla bilinen Ebu Yusuf Seyyid²⁰ Hasan b. Hidâyetullah Pîr Hazrânî el-Hüseynî el-Kürdî el-Gürânî, 10. (16.) yüzyılın mutasavvıf, fakih ve şairlerindedir. Doğum tarihi ile ilgili kaynakların çoğu 909 (1503) yılını kaydetmişlerse de İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zunûn*'a yazdığı *Zeyl*'inde 940 (1533) yılını vermiştir.²¹ Molla Musannif, ilk eğitimini doğduğu Merivân medreselerinde aldı.²² Daha sonra Dimaşk'a giderek hadis başta olmak üzere dinî ilimler ve Şâfi'î fıkhını öğrendi. Eğitimini tamamlayabilmek için Mısır'a giden Molla Musannif, el-Azhar medresesinde derslerine devam etti. Hac farzasını yerine getirmek için Mısır'dan ayrılarak Hicaz'a gitti ve bir süre Mekke ve Medine-i Münevvere'de kaldı.²³

Molla Musannif, 970 (1562) yılları civarında Merivan'a döndü. Merivan hâkimi Hulu Hân-i Erdelan (öl. 1025/1616) tarafından yaptırılan medresede müderris olarak çalışmaya başladı ve kendisine Veşkîn köyü tahsis edildi. Bu dönemde, Molla Musannif'in medreseye olan katkıları ve eğitime verdiği önem sayesinde bölgedeki eğitim seviyesinin yükselmesine önemli katkılarda bulundu. Veşkîn köyü tahsisi ise, onun ilmi çalışmalarını ve eğitim faaliyetlerini sürdürmesi için sağlanan bir imkândı. Hulu Hân-i Erdelan, bölgenin eğitim ve kültürel gelişimine büyük önem veren bir yönetici olarak tanınır ve Molla Musannif gibi âlimlere destek vermesi de bu tutumunun bir yansımasıdır.²⁴

Molla Musannif, hayatının son yıllarında Veşkîn köyünü Çevr köyü ile değiştirerek bu köyde yerleşti. Çevr'de yaptırdığı mescit ve medresesinde hayatının sonuna kadar halka vaazlar vermek ve irşad etmekle meşgul oldu. Aynı zamanda çeşitli eserlerini de burada meydana getirdi. İlmi çalışmalarını ve manevî rehberliğini sürdürerek bölgede önemli bir dinî ve kültürel merkez oluşturan Molla Musannif, 1014 (1605) yılında Çevr'de vefat etti. Onun çalışmaları ve öğretileri, yaşadığı dönemde ve sonrasında bölgedeki ilim ve irfan hayatına önemli katkılar sağlamıştır.²⁵

¹⁹ S. M. T. Hüseyini & U. Sezikli, "Hazîn-i Lâhîcî'nin Fevâidü's-Semâ' Adlı Eseri ve Semâ'a Bakışı". *Turkish Academic Research Review*, 6/5 (2021), 1605-1623.

²⁰ Musannif-i Çevrî, *Tabakâtü's-Şâfiyye* adlı eserinde künyesini Ebu Bekir olarak yazmıştır. (İbn Hidâyetullah, 1982: 9).

²¹ Cemal Ahmedi, "Risale-i Kuşeyriye ve tesir-i an ber yeki ez mütun-i Sûfiyane". *Edebiyat-ı İrfani-i Danişgah-ı ez-Zahra*, (1391), 8.

²² Muhammed Mükrî, "Siracu't-tarik ve Riyâzu'l-hulûd, telif-i Ebu Bekir Hidâyetullah el-Hüseynî", *Mecelle-i Yâdigâr*, 6-7 (1327ş), 38-48.

²³ Molla Abdülkerim Müderris, *Bene Mâle-i Zânîrân* (Bağdad: Matbaatü Şafik, 1984), 496.

²⁴ Abdülkerim Babanî, *Siyerü'l-Ekrâd* (Tahran: İntişarat-ı Tevekkülü, 1377ş), 40.

²⁵ Ahmedi, "Risale-i Kuşeyriye ve tesir-i an ber yeki ez mütun-i sūfiyane", 9; Müderris, *Bene Mâle-i Zânîrân*, 498.

Kaynaklar, Molla Musannif'in dinî ve tasavvufî konularda Farsça ve Arapça dillerinde birçok eser yazdığını ve bu nedenle Musannif lakabını aldığını kaydetmişlerse de telif ettiği bu eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Molla Musannif'in tespit edilen eserleri şunlardır:

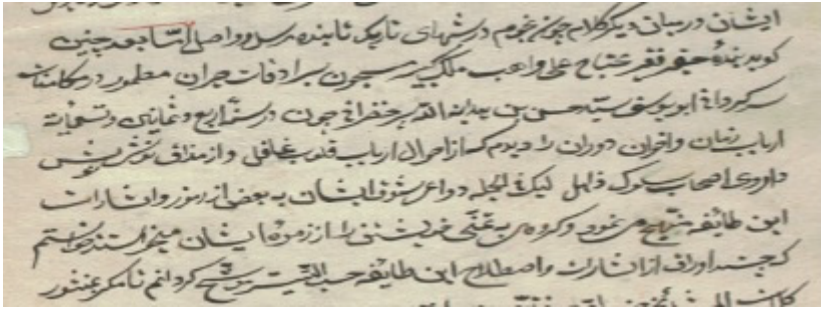
Sirâcü't-Tarik, Riyâzu'l-Huld, Âftâb-ı Âlem, el-Vuduh Şerhü'l-Muharrer fi Fikhi'l-İmam eş-Şafii, Tabakâtu's-Şâfiyye, Sirâcü't-Tarih, Tezkiretü's-Selâtin, Kifâyetu'l-İslâm, Câmîu'l-Kerâmât, Esmâu'r-Ricâl, Hesâbu'l-Ferâiz.²⁶

2. Sirâcü't-Tarik'in İçeriği

Molla Musannif-i Çevrî, *Sirâcü't-Tarik*'ini tasavvuf ve ahlak üzerinde nazım ve nesir olarak 50 bölümde kaleme almıştır. Eserin dibacesinde, eserin sebep-i telifi şu şekilde açıklamıştır:

Şekil 1

Molla Musannif, *Sirâcü't-Tarik*, Milli ktp., nr. 2687, vr.1b.

«اما بعد چنين گويد بنده حقير فقير، ... ابو يوسف سيد حسن بن هداية الله پير خضراني، چون در سنه اربع وثمانين و تسعمايه ارباب زمان و اخوان دوران را ديدم كه از احوال قلوب غافل و از مذاق نوش داروي اصحاب سلوك ذاهل ليك في الجملة دواعي شوق ايشان به بعضي از رموز و اشارات اين طائفه منهج مي نمود ... خواستم كه چند اوراق از اشارات و اصطلاحات اين طائفه موشح گردانم»

“Ama ba'd: [Allah'in] bu hakir ve fakir kulu, Ebu Yusuf Seyid Hasan b. Hidâyetullah Pir Hazrânî der ki; 984 (1576) senesinde, bazı zamanın erbabı ve devranın dostlarının kalp ve gönül hallerinden gafil olup sülûk ashâbının merhemlerinin tadından mahrum kaldıklarını, ancak ehl-i sülûkun hallerine, işaretlerine ve zevklerine meyilli olduklarını gördüm. [Bu nedenle], bu tayfanın işaretleri ve istihlâhları hakkında birkaç varak yazmak istedim, ...”

Bu açıklamaya göre, Molla Musannif ismini veya isimlerini açıklamadan 984'te (1576) seyr ü sülûka meyilli olup ancak tarikat adabı ve usulünden gafil olan bazı dostları için kaleme almıştır.

²⁶ A.R. Karabulut, *Mu'cemi Târihi't-türâsi'l-İslâmi fi mekâtibi'l-âlem* (Kaysari: Dâr'u'l-ukbâ, 1422), 2/882; A. M. Habeşi, *Câmîu's-Şurâh ve'l-hevâşî* (Abu Dabî: Mecmeu's-sekâfî, 2004), 3/1819; Mustafa Dirâyetî. *Fihristgân-ı Nûsha-hâ-yi Hattî-i İrân* (Tahrân: İntişarât-ı Sazman-ı Esnad ve kitabhane-i milli-i İrân, 1393), 5/35.

Molla Musannif, eserini âyetler, hadisler, şiirler, hikayeler ve büyük sûflere ait sözlerden yararlanarak kaleme almıştır. Eserin içinde İmam Kuşeyri'nin (öl. 465/1072) er-Risâle'si, İmam Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *Câmiu'l-hakâik*'i ve *İrşâd*'i, Emînüddîn el-Fazl b. Hasen b. Fazl et-Tabersî'nin (öl. 548/1154) *Makârimu'l-ahlâk*'i, *Riyâzu'l-ebrâr*, *Câmiu'l-kerâmât*, *Besâtu'l-meclis*, *Câmiu'l-menâkıb*, *Fâtihu'l-ulum*, *Havâsu'l-Kurân* ve *Câmiu'l-hikâyât* gibi kitaplardan yararlanmıştır.

Şiirlerinde "İbn-i Hidâyet" mahlasını kullanan Molla Musannif, kendi şiirleri dışında Hakim Senâ-i Gaznevî (öl. 525/1131?), Feridüddin Attâr-ı Nişâburî (öl. 618/1221), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (öl. 672/1273), Sa'dî-i Şirâzî (öl. 691/1292), İbn Yemin Feryümedî (öl. 769/1368), Hafız-i Şirâzî (öl. 792/1390?), Kemal-i Hücendî (öl. 803/1401) ve Abdurrahman Câmî'den (öl. 898/1492) de şiirler nakletmiştir.

Açıklandığı üzere, Molla Musannif eserini "makam" adında 50 bölümde kaleme almıştır. Bu bölümler şunlardır:

1. Tarikler, 2. tasavvuf ehlinin işaretleri ve ıstılahları, 3. tevbe, 4. nefis ile mücâhede, 5. uzlat, 6. takva, 7. sükût, 8. havf ve rica, 9. hırak, 10. açlık ve şehvetlerin terki, 11. tevâzü, 12. nefise muhalefet, 13. haset ve gıybet, 14. kanaat, 15. tevekkül, 16. şükür, 17. yakîn, 18. Sabır, 19. murâkabet, 20. rızâ, 21. ubûdiyyet, 22. irâdât, 23. istikâmet, 24. ihlas ve sıdk, 25. hayâ, 26. hüriyet, 27. zikir ve adabı, 28. fütüvvet, 29. ferâset, 30. iyi huyluk, 31. vücud, 32. gayret, 33. velâyet, 34. duâ ve adabı, 35. fakirlik, 36. tasavvuf, 37. adap, 38. safer ve hükümleri, 39. yardım, 40. tevhid, 41. ölüm zamanında sâliklerin halleri, 42. marifet, 43. sohbet, 44. muhafaze, 45. Semâ', 46. kerâmetin isbatı, 47. vasiyet, 48. hırka, 49. ehl-i tasavvufun bazı faydalı sözleri, 50. bazı âyetler ve hadislerin tefsiri.

Sîrâcü't-tarik'ten sekiz nüsha tespit edilmiştir. Bu nüshalar, istinsah tarihleri sırasına göre şu şekildedir:

1. Tahran Milli Ktp, nr. 2687. Bu nüshanın sonu eksiktir, katalogdaki bilgilere göre müellif nüsha olma ihtimali vardır (Anvar, 1379: 6/255-257).
2. Tahran, Nurbahş Ktp., nr. 731. Bu nüsha 13. (19.) yüzyılda istinsah edilmiştir.
3. Meşhed, Âsitân-ı Kuds-i Razavî Ktp., nr. 37583. Bu nüsha 30 Zilhicce 1226 (15 Ocak 1812) tarihinde istinsah edilmiştir.
4. Tahran, Dâiretü'l-maârif Ktp., nr. 623. Nüsha Süleyman b. Cemşid tarafından Muharrem 1245 (Temmuz 1829) tarihinde istinsah edilmiştir.
5. Kum, Âyetullah Mar'aşî-i Necefi Ktp., nr. 14553. Nüsha Mahmud b. Muhammed tarafından 1291 (1874) yılında istinsah edilmiştir.
6. Tahran, Danişgah-ı Tahran Ktp., nr. 2243. Nüsha Muhammed Hüseyin Karabâğî tarafından 13. (19.) yüzyılda istinsah edilmiştir.
7. Tahran, Danişgah-ı Tahran Ktp., nr. 7579. Nüsha Cemaziyülevvel 1334 (Nisan 1916) yılında istinsah edilmiştir.

8. Tahran, Dâiretü'l-maârif Ktp., nr. 1149. Nüsha 9 Zilhicce 1350 (16 Nisan 1932) tarihinde istinsah edilmiştir.²⁷

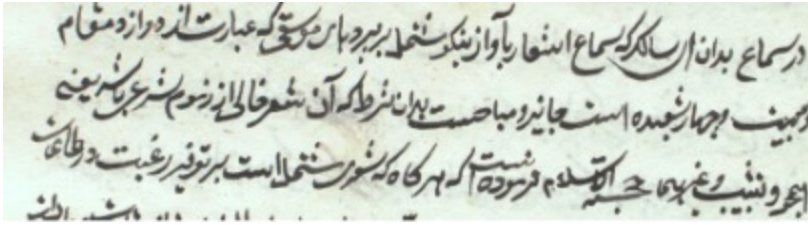
Bu çalışmada eserin Semâ' bölümünün incelenmesi için Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunan ilk nüsha esas alınmıştır.

3. Sirâcü't-tarik'in Semâ' Bölümü

Sirâcü't-tarik'in 45. Bölümü Semâ' konusundadır. Bu bölüm esas aldığımız nüshanın (Milli Ktp., nr. 2687) 55a- 57a varakları arasında yer almaktadır. Molla Musannif, Semâ' konusunu birçok büyük mutasavvıfın görüşlerine ve sözlerine dayanarak hem mensur hem de manzum şekilde işlemiştir. Süfilere naklettiği sözler ve hikâyeler arasında kendi görüşlerine de yer vermiştir. Molla Musannif, Semâ'ı şartlar ile câiz görenlerden biri olarak, Sirâcü't-tarik'in Semâ' bölümünü kendi görüşünü açıklayarak şu şekilde başlatmıştır:

Şekil 2

Molla Musannif, Sirâcü't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.55a.

«بدان ای سالک که سماع، اشعار به آواز نیکو مشتمل بر پرده‌های موسیقی که عبارت از دوازده «مقام» و بیست و چهار «شعبه» است، جایز و مباح است؛ بدان شرط که آن شعر، خالی از ذموم شرعی باشد یعنی «هجو» و «تشبیب» و غیرهم.»

“Ey Sâlik! Bil ki semâ, müzik perdelerinde yani on iki makam ve yirmi dört şubede güzel sesle şiir okumaktır. Eğer bu şiir şeriat açısından mahzurlu görülmeyen bir türdeyse, mesela hiciv veya teşbib²⁸ içermiyorsa, o zaman câiz ve mübâh sayılır; aksi takdirde haramdır.”

Bu açıklamadan, Molla Musannif'in müzik alanında da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Molla Musannif, Semâ' konusunu mûsikî ve şiir olarak iki boyutta değerlendirmiştir. Mûsikî kısmında, makam (edvâr) sistemini zikretmiştir²⁹. Mûsikî ve güzel sesin fazileti için de “Güzel ses, ruh kuşun gıdasıdır” diye görüşünü zikrederek mûsikînin ispatı için istinat edilen şu meşhur hadisini nakletmiştir:

²⁷ Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüsha-hâ-yi Hattî-i İrân*, 35/1000-1001.

²⁸ Teşbib, edebî terimlendendir. Şiirde özellikle kaside formunda kullanan teşbib, bir kadının cemâlini tavsif edilen beyitlere denir.

²⁹ İslâm müziğinde Edvâr (devirler/makamlar) sistemi, Safiyüddin Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-Edvâr* adlı eserinde sunduğu metoduna dayanmaktadır.

حَسْبُنَا الْقُرْآنُ بِأَصْوَاتِكُمْ فَإِنَّ الصَّوْتِ الْحَسَنُ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا³⁰

“Kurân’ı sesleriniz ile güzelleştiriniz, zira güzel ses, Kurân’ın güzelliğini daha da arttırır.”

Molla Musannif, Semâ’nın şiirleri bakımından, şeriat kurallarına aykırı olmamak kaydıyla câiz olduğunu düşünmüş ve bu görüşünü İmam Gâzzalî’nin (öl. 505/1111) sözleriyle güçlendirmiştir. İmam Gâzzalî’ye göre, Semâ’da okunan şiirler, ibadete olan rağbeti artırarak müminlerin derecelerini yükseltir ve kötü ahlaktan uzaklaşmalarına yardımcı olursa câiz görülmüştür. Molla Musannif, semâ konusunda sâlikin vecd ve haline çok önem vermiştir. Ruhânî ve ilâhî bir cezbe ile vecde gelen sâlik, Hak yolunda olduğu ve Hak’tan doğan bir hale büründüğü için kendinden geçip manevî sarhoşluğa müptela olur. Bu halde sâlikin gayr-i irâdî olarak yaptığı Semâ’ da câiz görülmüştür. Ancak, tarikat ehli olmayan ve adabını bilmeyenler için bu durum tezahür ve sun’i bir eylem niteliğinde olduğundan haram kılınmıştır.³¹

Molla Musannif, bu bağlamda görüşünü bir rubaî ile açıklayarak Ebû Alî Dekkâk’ın³² görüşünü de aktarır. Dekkâk’a göre Semâ’, nefsi ölmeyenler için haramdır. Ancak nefisleri ile mücâhede de ve savaşta olanlar için mübahdır. Zira Semâ’, bunlar için savaş davulu gibidir. Ebû’l-Hüseyn Nûrî (öl. 295/908) de aynı fikirde olarak Semâ’, ölü bir nefse sahip olmayanların içinde nifak doğurur diye söylemiştir.

Semâ’nın mâhiyetini ve amacını bilmenin gerektiği hususunda, Molla Musannif, “Midesinde yiyeceği tam olarak hazmetmemiş olanlar için müşhil ilacının vebalden başka bir getirisi olmaz” misalini vererek, Zünnun-ı Mısrî (öl. 245/859?) gibi, Semâ’nın ehli olmayanlar için tehlikeli olduğunu düşünmüştür. Zünnun-ı Mısrî’ye göre, semâ Hakk’ın kalbe olan vâridâtlarındandır. Semâ’ı gönül kulağıyla dinleyenler tahkik ehli olurlar; baş kulağıyla dinleyenler ise zındıklık vadisine düşerler. Ebû Bekr Şiblî (öl. 334/946) de kendisine Semâ’ hakkında sorulan soruya, “Zâhiri fitne, bâtım ise ibrettir. İşaret ve manâ ehli Semâ’dan ibret duyar, ibaret (zâhir) ehli ise fitne duyar,” diye cevap vermiştir.

Molla Musannif, tarikat sâlikinin her şeyden ruhânî bir idrak sahibi olduğunu vurgulayarak, kalbi ile görüp duyduğu için vecde geldiğini belirtir. Sâlikin vecdini idrak edemeyenler ise bu durumu inkâr ve tekfir etmişlerdir. Molla Musannif, bu konuyla ilgili olarak Ebû Abdîrahmân Sülemî’nin (öl. 412/1021) zikrettiği bir hikâyeyi anlatır. Bu hikâyeye göre, Sülemî bir gün Ebû Osmân Mağribî’nin (öl. 373/983) huzurundayken, bir kimse su kuyusundan su çekerken kuyu çarkından sesler çıkıyordu. Mağribî, Sülemî’ye kuyu çarkının ne dediğini sormuş. Sülemî bilmediğini cevaplayınca, Mağribî “Allah Allah diyor” diye yanıtlamış. Molla Musannif, bu hikâyeye benzer İbn-i Şahab’dan ve Hazret-i Musa’dan da hikâyeler nakledilmiştir.

Sâlikin Semâ’ yapabilmesi için gerekli şartlardan biri “lisân-ı hâl” olarak tanımlanmıştır. Lisân-ı hâl, sâlikin duyduğu her bir nağme ve terennümü anlayıp idrak etmesi şeklinde ifade

³⁰ Sahih hadislerdendir (Sagidî 1992: hds. nr. 650, s. 125). Bu hadis, birçok mûsikî konusunda yazılan kaynaklarda da nakledilmiştir. Abdulkâdir Merâgî’ (öl. 838/1435) *Camîu’l-elhân*’ında bu hadise yer vermiştir. Ancak (حَسْبُنَا) kelimesi yerine (بِنَا) kelimesi kaydedilmiştir. Bk. Abdulkâdir Merâgî, *Camîu’l-elhân* (Tahran: Ferhengistan-ı Hüner, 1388ş), 3.

³¹ Molla Musannif, *Sirâcu’t-tarik*, Milli ktp., nr. 2687, vr.55a-55b.

³² Kâtib Çelebi, Dekkâk’a *Kitâbü’l-d-dahâyâ* adında bir eser nispet etmişse de bu eser günümüze ulaşmamıştır. Dekkâk’ın sözlerine ve görüşlerine en geniş şekilde damadı İmam Abdülkerîm el-Kuşeyrî *er-Risâle*’sinde yer vermiştir. bk. Recep Uslu. "Dekkâk, Ebû Ali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/112.

edilir. Bu bağlamda, kendisinin hasta olduğunu, hayattan ümidini kestiğini ve o sıralarda duvar dibinde duyduğu kurbağa sesini, “سُبُوحٌ قُدُوسٌ، رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ” (Münezzehdir ve Pak'tır, meleklerin ve ruhların Rabbi) zikri olarak duyduğunu ve bundan dolayı vecde geldiğini ve hastalığının iyileştiğini açıklamıştır.

Yine bu konu çerçevesinde, Şiblî'den şöyle bir hikâye anlatılmıştır: Birisi, “On hıyar bir para” diye bağırarak hıyarlarını satıyordu. Şiblî, “hıyar” kelimesini “hayırlı” olarak algılayarak, “On hayırlının bedeli bir paraysa, şerli olanların bedeli ne olacak?” diye feryat etmiştir. Bu hikâye, Gazzâlî, Şems-i Tebrizî (öl. 645/1247?) ve Abdurrahman Câmî (öl. 898/1492) tarafından da nakledilmiştir.³³

Semâ'da mûsikî aletlerin kullanılması konusunda, Molla Musannif, İmam Gazzâlî ile hemfikir olarak tasavvuf ehlinin her şeyden kendilerine özgü bir idrakleri ve algıları olduğundan dolayı müzik aletlerinin onlara haram olmadığını savunur. Ancak şeriatın kurallarına uyarak fıkı meclislerinde icrâ edilen ve şeriatın haram olarak nitelendirdiği çenk, ud, berbat, erganun, tanbur, rebap, nây-ı Farsî (mızmâr), ney, mûsikâr, kernây, nakara, davul, çeğâne, nâkus (çan) gibi çalgılardan uzak durulması gerektiğini tavsiye eder. Molla Musannif'e göre Sâlik, Semâ' ile ruhani bir cezbeyle ulaşıp gaybın sırlarını keşfederse de dünya hayatına bağlı olduğundan dolayı şeriatın emirlerinden muaf tutulamaz. Def ve neyin çalınması hususunda Molla Musannif'e göre şeriatla caiz kılınmış ve tüm imamların ittifak ettiği aletlerdir. Bazı âlimler def ve neyin birlikte çalınmasına karşı çıksa da bu görüş, genel olarak âlimler tarafından kabul edilmemiştir.

Molla Musannif, Semâ'ı sadece mutasavvıfların görüşleriyle değerlendirmemiş, aynı zamanda büyük din âlimlerinin düşüncelerine de başvurmuştur. Büyük Şâfiî âlimi Takıyyüddîn es-Sübkî'den (öl. 756/1355), tasavvuf ehlinin şiddetle eleştirdiği bir mektupta “İnsanların gıybet etmeleri mi daha kötü yoksa def, ney ve Semâ' yapmaları mı?” şeklinde fetva talebinde bulunmuş ve Sübkî, 10 beyitte verdiği cevapta, “raks, tef ve yüksek sesle zikirler” konusunda imamlar arasında ihtilaf olduğunu ancak yaşama dair kesin bir delil olmadığını vurgulayarak, vecd ve hal içinde olan bir kişinin yaşadığı sarhoşluğu gayr-i iradi bir şekilde gösterdiğinde bunda sakıncalı bir durum olmadığını açıklamıştır.³⁴ Takıyyüddîn Sübkî ile çağdaş olan ve görüşlerini tenkit edip reddiye yazdığı Selefî âlimi İbn Teymiyye'den (öl. 728/1328), aynı soru sorulduğunda İbn Teymiyye de manzum olarak şiddetle tasavvuf ehlini eleştirmiştir.³⁵

Nakledilen bir diğer hikâye, İmam Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) ile Necmeddin-i Kübrâ (öl. 618/1221) arasında geçen bir olayı anlatmaktadır. *Mefâtihu'l-gayb* tefsiri ve usûl-i fıkhta yazdığı *el-Mahsûl* adlı eseriyle tanınan Hanefî âlimi İmam Fahreddin Râzî, Necmeddin-i Kübrâ'nın müritlerinin zikirlerini Semâ', vecd, devran ve alkışlarla icrâ ettikleri için melametlerde bulunmuştu. Bir gece rüyasında mahşer olmuş ve herkesin Allah'ın huzurunda hazır bulunduğunu görmüş. Bu sırada, Necmeddin-i Kübrâ'nın Allah'ın tahtının yanında durduğu ve müritlerine “Kalkın ve Allah için raks edin,” diye seslendiğini duymuş. Râzî, uykudan kalkıp gördüğü rüyadan dolayı istiğfar etmiş. Tekrar uyuduğunda aynı rüyayı görmüş. Sabah olunca

³³ Muhammed Gâzzâlî, *Kimiyâ-yı Saâdet* (Tahran: İlmî ve Ferhengî, 1386), 2/609-610; Şems-i Tebrizî, *Makâlât* (Tahran: İntişarât-ı Harezmi, 1385ş), 1/110, 127; Abdurrahman Câmî, *Nefehati'l-uns* (Kelkete: Matbaa-i Leysi, 1858), 204.

³⁴ Tâceddin Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (Beyrut: Dâri İhyai'l-kutubi'l-Arabiyye, 1413), 10/182.

³⁵ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Câmiu'l-mesâil* (Mekke: Dâri 'Âlemi'l-fevâid li'n-neşr ve't-tevzi', 1422), 9/296.

Râzî, Kübrâ'nın dergâhına gitmiş. Kübrâ, İmam Râzî'nin ayak seslerini duyar duymaz müritlerine "Kalkın ve Allah için raks edin," demiş. İmam Fahreddin Râzî, bu durumu görünce Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın haklı olduğunu anlayıp yaptıklarından istiğfar etmiş. Taşköprizâde de İmam Fahreddin Râzî'nin Necmeddin-i Kübrâ'ya intisap ettiğini ve tarikat ehli olduğunu yazmıştır.³⁶ Muhammed b. Münevver, dedesinin menkıbesi olarak yazdığı *Esrârü't-tevhîd* adlı eserinde bu olayı Şeyh Abdullah Bakû ile dedesi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (öl. 440/1049) arasında yaşandığını kaydetmiştir.³⁷

4. Sirâcü't-Tarik'in Semâ' Bölümünün Tercümesi

Ey Sâlik! Bil ki semâ, müzik perdelerinde yani on iki makam ve yirmi dört şubede güzel sesle şiir okumaktır. Eğer bu şiir şeriat açısından mahzurlu görülmeyen bir türdeyse, mesela hiciv veya teşbib³⁸ içermiyorsa, o zaman câiz ve mübâh sayılır; aksi takdirde haramdır.

İmam Gazzâlî şöyle buyurmuştur: "İbadete rağbeti arttıran, müminlerin mertebelerini yükselten, kötü ahlaktan kaçınmalarını sağlayan, gönül ehlinin makamları ve manevî halleri ile ilgili olan şiirler, dinin müstehapları ve şeriatın onayladıkları arasında yer alır.

Peygamber (s.a) de şöyle buyurmuştur:

حَسِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ فَإِنَّ الصَّوْتِ الْحَسَنَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا³⁹

"Kurân'ı sesleriniz ile güzelleştiriniz; zira güzel ses, Kurân'ın güzelliğini daha da artırır"

Bu hadis, güzel sesin faziletine işaret eder. Büyüklerden de "Güzel ses, aşk bineğin kırbacıdır." diye meşhur kelâmı nakledilmiştir.

Bu fakir de "(Güzel ses) ruh kuşun gıdası ve aşk avcısının milvâhidir.⁴⁰" der.

Ebû Alî Dekkâk'ın şu sözleri vardır:

"Semâ, halk için haramdır. Çünkü onların nefisleri henüz ölmemiştir. Fakat zühd sahipleri için mübâhtır. Çünkü onlar nefisle mücadele halindedir ve Semâ', onlar için bir savaş davulu gibidir. Nefisleri ölüp ruhları canlı olanlar için ise Semâ' yapmak müstehaptır."

دَلْ مُرْدَه رَا سَمَاعَ نَبَايِدْ چو حَالِ نَيْسْتِ مَسْتَانِ خَوَابِ رَا خَبْرِيْ اَزِ وَصَالِ نَيْسْتِ
مَسْهَلْ زِ بَهِرِ دَارُوِيْ اَوْ جِزِ وَبَالِ نَيْسْتِ اَنْ رَا كِهْ خَلَطَ مَعْدَه نَگَرْدِيْدَه نَيْكِ هَضْمِ

(Gaflet) uykusuyla sarhoş olanlara visâl olmayacak;

Kalbi ölü olanın halı olmaz, onlara Semâ' câiz değildir.

Midesinde bağlam iyice hazm olmamış olanlara,

Müşhil ilacı vebaldan başka getirisi olmaz.

³⁶ İsamüddin Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde* (Kahire: Dâru'l-kutubî'l-hadise, 1968), 2/117, 122-127.

³⁷ Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* (Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1332), 69.

³⁸ Teşbib, edebî terimlendendir. Şiirde özellikle kaside formunda kullanan teşbib, bir kadının cemâlini tavsif edilen beyitlere denir.

³⁹ Sahih hadislerdendir (Sagîdî 1992: hds. Nr. 650, s. 125). Bu hadis, birçok mûsikî konusunda yazılan kaynaklarda da nakledilmiştir. Abdulkadir Merâgî' (öl. 838/1435) Camiu'l-elhân'ında bu hadise yer vermiştir. Ancak (حَسِّنُوا) kelimesi yerine (حَسِّنُوا) kelimesi kaydedilmiştir. (Merâgî, 1388: 3)

⁴⁰ Milvâh (ملواح), Arapça bir kelime olarak kuşları avlayabilmek için tuzağa bağlanan kuşa denir.

Zünnun-ı Mısrî buyuruyor ki: Semâ', Hakk'ın kalbe olan vâridâtlarındandır. Gaflet diyarından şühûd âlemine götürür. Semâ'ı gönül kulağıyla dinleyen her kes tahkik ehliendir. Baş kulağıyla dinleyenler de zındıklık vadisine düşenlerdendir.

Şiblî'ye "Semâ' hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Zâhiri, fitne; bâtınıysa ibrettir. İşaret ve manâ ehli Semâ'dan ibret duyarken, ibaret (zahir) ehli fitne duyar."

Mısrâ': Herkes içebileceği kadar kadehini doldursun.

Nûrî şöyle demiştir: "Semâ', zinde bir kalbe ve ölü bir nefse sahip olmayanların içinde nifak doğurur."

Haberlerde şöyle nakledilmiştir ki; Hazret-i Musa (Aleyhisselam) bir şeyler okuyordu. Bu sırada orada bulunan biri duyunca coşup feryat etti. Musa, onu azarlayarak rencide etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Ey Musa! Ümidini sadece bana bağlamış kullarımı neden inkâr ediyorsun? Onlar bana yakarırlar ve vecd ve hâllerinden dolayı feryat ederler. Sen neden buna karışıyorsun?"

Ey sâlik! Bil ki Semâ' yapan için şöyle bir şart vardır: duyduğu her bir nağmeden ister hayvanlardan olsun ister cansızlardan olsun, bir şeyler anlayıp idrak etmelidir. Buna tasavvuf istilahında "lisân-ı hâl" denir.

Ebû Abdirrahmân Sülemî şöyle rivâyet etmiştir:

"Ben Ebû Osmân Mağribî'nin yanına gitmiştim. O sırada biri kuyudan su çekiyordu ve su kovasının çarkı ses çıkarıyordu. Ebû Osmân dedi ki: "Ey Ebû Abdirrahmân! [kuyu çarkı] ne diyor, biliyor musun?". Ben de "Bilmiyorum" dedim. O da şöyle dedi: "Allah Allah diyor."

İbn-i Şahab şöyle nakletmiştir: Ali-i Murtaza bir gün bir ses duydu. Sordu: "Ne dediğini biliyor musunuz?" Biz dedik ki, "Ey Emir, sen daha iyi bilirsin." O da şöyle dedi: "سبحان الله حقاً، إن "المولى صامد وبيقى" yani "Allah gerçekten münezzehtir, gerçekten de Rab daimî ve bâkîdir" diyor.

Şiblî bir gün, bir bakkalın "on hıyar bir dang" diye bağırıldığını duydu. Şiblî feryat ederek dedi ki, "Eğer on hayırlının bedeli bir dang ise, kötülerin bedeli ne kadar olur?"

Bu fakir, ağır hastalığımda vücudumda hiçbir güç kalmamışken, yaşama isteğimi tamamen yitirmişken, duvar dibinde hoş bir ses duydum. Dikkatlice dinlediğimde (سُبْحَانَ الْمَلَائِكَةِ) yani "Münezzehtir ve Pak'tır, meleklerin ve Ruhların Rabbi" zikrini duydum. Baktığımda, bu zikri söyleyenin bir kurbağa olduğunu gördüm. Bu zikirle içimde oluşturduğu coşku ve zevk sayesinde sağlığıma kavuştum. Hastalığı hiç yaşamamış gibi hissettim.

Hüccetü'l-İslâm İmam Muhammed Gazzâlî, *İrâd* kitabında şöyle der ki; bu tayfa (tasavvuf ehli), her şeyden kendilerince bir idrakları ve algıları olduğundan dolayı müzik aletleri onlara haram değildir. Ancak, şeriat kurallarına riâyet etmek de gereklidir. Çenk, ud, berbat, organun, tanbur, rebap, nây-ı Farsî adıyla bilinen mızmâr, ney, mûsikâr, kernây, nakara, davul, muhannislerin çaldığı çeğâne- ister tahtadan ister demirden yapılmış olsun-, nakus ve fisk meclislerinde icrâ edilen ve şeriatın haram olarak nitelendirdiği tüm çalgılardan uzak durulmalıdır.

Sâlik, Semâ' ile ruhânî bir cezbeyle ulaşır ve gaybın sırlarını keşfederse bile, dünya hayatına bağlı olduğundan dolayı şeriatın emirlerinden muaf tutulamaz.

Def ve hatta zilli olanı ile ney ister birlikte ister ayrı çalınslar, şeriatta caiz olan ve tüm imamların ittifak ettiği aletlerdir. Bazı âlimler, def ile neyin birlikte çalınmasını haram kılmışlardır. Ancak bu görüşe, âlimlerin geneli arasında ittifak yoktur. Alkışlamanın, Gazali'nin *İrşat* kitabında da belirtildiği gibi caiz olduğu kabul edilir.

Vecd ve hâl içinde, irade dışında gerçekleşen raks ve ayak vurma, şeriat tarafından övülmüştür. Eğer bu vecd nedeniyle oluyorsa ve iradeye dayanmıyorsa, genel olarak âlimler tarafından caiz görülmüştür. Ancak muhanneslerin yaptığı gibi iradi bir şekilde gerçekleşen raks ve ayak vurma ise yapılması ve gözlemlenmesi haramdır.

Şöyle nakledilmiştir ki; bir gün Mısır'dan bir elçi, Ebü'l-Hasan Ali el-Sübki'nin huzuruna gelerek bir mektup teslim etti. Mektupta kendisinden şu soru sorulmuştu: İnananların gıybet etmeleri mi daha iyi yoksa def, ney ve Semâ' yapmaları mı? Mektupta manzum olarak vecd ve hal ehli şiddetle de mezemmet edilmişti ki ilk beyti şöyleydi:

يستفتون سماعهم بقراءه والذكر والتسبيح وفي الخلوات

Halvetlerinde (meclislerinde) semâlarını zikir ve tesbih okumakla başlarlar.

Ali es-Sübki de kalem ve mürekkep talep ederek Mısır elçisinin cevabında şu beyitleri yazdı:

<p>وَالذِّكْرُ وَالسُّبْحُ فِي الْخُلُوتِ قَطْعًا بِئِنَّ اللَّهَ فِي الْحِجْرَاتِ لَهُوَ بِه نَوْعٌ مِنَ السُّبْحَاتِ عَنْهُ سَأَلْتُ وَقَلْتُ فِي أَصْوَاتِ سِرْجِ الْهُدَايَةِ سَادَةِ السَّادَاتِ طَلِبْتَهُ أَوْ جَعَلْتَهُ فِي الْقُرْبَاتِ وَجَدْتُ فَقَامَ بِهَيْمٍ فِي سَكْرَاتِ يَا طَيْبٌ مَا يَلْقَى مِنَ اللَّذَاتِ وَعَنِيَتْ فِيهِ عَن فِتَاوَى الْفَاتِي الْعَظِيمَةِ صَاحِبِ الْحَسْرَاتِ</p>	<p>يَا صَاحِبَ الْأَحْوَالِ وَالزَّفْرَاتِ أَمَّا اغْتِيَابُ النَّاسِ فَهُوَ مُحْرَمٌ فَحَذَارُ مِنْهُ حَذَارٌ لَا تَعْدِلُ بِهِ وَأَعْلَمُ بِأَنَّ الرِّقْصَ وَالذَّفَّ الَّذِي فِيهِ خِلَافٌ لِلْأَنْمَةِ قَبْلَنَا لَكِنَّهُ لَمْ تَأْتِ قَطُّ شَرِيعَةً وَالْعَارِفُ الْمَشْتِاقُ إِنْ هُوَ هِزَةٌ لَا لَوْمَ يُلْحِقُهُ وَيَحْمَدُ خَالَهُ إِنْ نَلَيْتَ ذَا يَوْمًا فَقَدْ نَلَيْتَ الْمَنَى هَذَا جَوَابُ عَلِيِّ السُّبْكِيِّ ذِي الْحَجْبِ</p>
--	---

Ey hallerin, nefeslerin ve halvette zikir ve tesbiheden sahibi
İnsanların gıybetine gelince, bu da Allah'ın Hucurat suresinin âyetiyle kesinlikle yasaktır.

O halde bundan sakının, zira onunla oyalanmak, çeşitli şüphelerle karşılaşmana neden olabilir.

Ve şunu bil ki, sorduğun raks, tef ve yüksek sesle zikirler konusunda,
Bizden önceki imamlar, hidâyetin eyeri ve sedat efendileri aralarında ihtilaf var

Ama hiçbir zaman onu zorunlu kılan ya da adaklara dahil eden bir yasa olmadı.

Arif ve müştak kişi, eğer bir vecd ve zevka gelirse kendini sarhoşluk içinde bulur.

Ona hiçbir kınama gelmez ve aldığı zevklerden dolayı, durumunu över ve ne kadar hoş şeyler yaşadığını takdir eder.

Eğer o günü yakaladıysanız, gerçekleştirilmesini istediğiniz dileklerinizi gerçekleştirmişsiniz demektir ve merhumun fetvasına ihtiyacınız olmayacaktır.

Bu, mahcup ve hasret sahibi Ali es-Sübki'nin cevabıdır.

Nakledilmiştir ki, İmam Fahreddin-i Râzî, Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın müritlerinin zikirlerini Semâ', vecd, devran ve alkışlar ile icrâ ettikleri için Allah'ın rızasına aykırı olduğu ve Allah'ı arayan ile nefisini çoşturanlar arasında bir çelişki olduğu gerekçeleriyle hakkında melametlerde bulunmuştu.

Bir gece İmam Râzî, tesadüfen rüyasında kıyametin koparak tüm insanların mahşerde hazır olduklarını gördü. Şeyh Necmeddin de bâriğah tahtının kenarında durup müritlerine (قوموا ارقصوا الله) “kalkın ve Allah için raks edin” diye sesleniyordu. İmam, uykudan kalkıp istiğfar etti. Tekrar uyuya daldığında aynı rüyayı üç kez gördü. Sabah olunca İmam, bazı müritleri ile Şeyh Necmeddin'in hangâhına girdi. Şeyh, İmam'ın ayak seslerini duyunca müritlerine (قوموا ارقصوا الله) diye buyurdu. İmam Râzî, bu olayın ardından Şeyh Necmeddin'in haklı olduğunu anlayarak yaptıklarından dolayı istiğfar etti.

Şeyh Necmeddin'in müritlerinden biri de bu münasebetle nazım olarak şu beyitleri inşat etti:

دل تو زنده ابد گردد کز دمش همدم مدد گردد در مقام صفا سندن گردد نیکیت از سماع بد گردد روح انسانیت چو دد گردد یک نهالی ازو به صد گردد خار ازو زشت و بی عدد گردد از سماع آن صفت خرد گردد نیک ازو خوب تا ابد گردد تا به جان زنده از صمد گردد استمع تا تو را مدد گردد	گر ز آب حیات ذکر او رود صیقلش نغمه های الحان دان روح را صوت خوب و نغمه ساز ور به دل مرده ای و زنده به نفس در دل تو نفاق رویاند همچو آب است لذت آواز گل ازو تازه جمیل شود هر صفت کان شاعر جان تو شد زشت را نیک زشتی افزایش گر شد این هدایت از دل و جان ای رسولا به گوش دل هر دم
--	--

Hayat suyu gibi olan zikri edilirse, senin ruhun ebede kadar zinde kalır
Ruhunun cilası lehinler ve nağmelerden bil, deminden ve nefesinden
medet yaverin olur

Ruhu hoş sesler ve nağmeler ile besle ki safa makamında yerin sabit olsun
Eğer ruhun ölüyse ve nefsin canlıysa, Semâ' sana kötü gelir
Kalbinde nifakı canlandırır, insanî ruhun hayvanî ruha dönüşür.

Avazın lezzeti su gibidir, bir fidanı yüz fidana çevirir.

Gül ondan taze ve güzel olur, diken ise değersiz ve kıymetsiz olur
Ruhun kendisine şiar kıldığı her sıfat, Semâ'ın vasıtasıyla hakir ve az
görünür

Semâ, kötülüğü daha da arttırdığı gibi iyiliği de ebede kadar arttırır.

Canına ve ruhuna bu hidâyet ermişse, Samed'in inâyeti ile ebede kadar
diri kalır.

Ey Resul, can kulağıyla her an Semâ' işit ki sana medet gelsin.

Sonuç

Semâ', seyr ü sülûk ehli tarafından ibadî bir konumda icrâ edildiğinden, mutasavvıflar ile din âlimleri arasında birçok tartışmaya sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de mûsikî ve semâ ile ilgili herhangi bir muhkem ve kat'i âyet bulunmamakla birlikte, Semâ' lehine veya aleyhine müteşabih âyetlere dayanarak hükümler verilmiştir. Semâ'ı câiz gören âlimler, Zümer (18. âyet), Mâide (83. âyet), Zâriyât (21. âyet) gibi âyetlere istinat ederek semâ lehine hüküm verirken, bazı âlimler ise Lokman (6. âyet) gibi âyetlere dayanarak aleyhine hüküm vermişlerdir.

Semâ'ı câiz görenlerin görüşleri iki başlıkta sınıflandırılabilir. Bazı mutasavvıflar, Baklî-i Şîrazî gibi, Semâ'nın vacip olduğuna hükmetmişken, bazıları da Zünnûn-i Mısrî ve Ebü'l-Mefâhir Bâharzî gibi Semâ'ı belirli şartlarla caiz görmüştür. Necmüddîn-i Râzî, Semâ'ı Hakk'ı tanımak için bir vasita olarak nitelendirerek, niyeti sâdik olan müritlerin Hakk tarikini idrak edip batıldan uzaklaştıkları için kendilerine Semâ'nın yapılmasının câiz ve helal olduğunu açıklamıştır.

Tasavvufî ve dinî kaynaklarda büyük âlimlerin Semâ' ile ilgili görüşlerine yer verildiği gibi, Semâ'nın felsefesi ve mahiyeti üzerine ister müstakil, isterse kitap bölümü olarak birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de 16. yüzyılın şair, fakih ve mutasavvif şahsiyetlerinden Molla Musennif-i Çevrî'nin 984'te (1576) kaleme aldığı *Sirâcü't-tarik* adlı eseridir. Molla Musannif, *Sirâcü't-tarik*'ini İmam Kuşeyri, İmam Gazzâlî, Hakim Senâ-i Gaznevî, Feridüddin Attâr-ı Nişâburî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrazî, İbn Yemin Feryümedî, Hafız-i Şîrazî, Kemal-i Hücendî ve Abdurrahman Câmî gibi büyük mutasavvıflar ve şairlerin eserlerinden ve şiirlerinden istifade ederek yazmıştır.

50 bölümden oluşan *Sirâcü't-tarik*'in 45. bölümü Semâ' ile ilgilidir. Molla Musennif, Semâ' ile ilgili aktardığı mutasavvıfların görüşleri sırasında kendi olumlu görüşünü de açıklamıştır. Molla Musannif, Semâ'ı şartlar ile câiz gören mutasavvif ve din âlimlerinden biri olarak Ebü Alî Dekkâk, Ebü'l-Hüseyn Nûrî, Ebü Bekr Şiblî, Ebü Abdîrrahmân Sülemî, Ebü Osmân Mağribî, İbn-i Şahab, Takıyyüddîn es-Sübkî, İmam Fahreddin Râzî ve Necmeddin-i Kübrâ gibi büyük mutasavvıfların ve din âlimlerinin sözlerini ve hikayelerini aktararak kendi görüşlerini de paylaşmıştır.

Molla Musannif'e göre, ruhânî ve ilâhî bir cezbe ile vecde gelen sâlik, Hak yolunda olduğu ve gönlü gaybî manaların varidatına mazhar olduğundan, nefsi Hakk'ı bâtın gözüyle gördüğü ve kulağıyla duyduğundan, Hak'tan doğan bir hale büründüğü için kendinden geçip manevî sarhoşluğa müptela olur. Bu halde sâlikin bir coşku ve vecd hâline geldiği ve bunu gayr-i iradî olarak semâ ile ifade etmesinin kabul gördüğü belirtilmiştir. Ancak, tarikat ehli olmayan ve adabını bilmeyenler için bu durum, tezahür ve sun'î bir eylem niteliğinde olduğundan haram kılınmıştır. Sâlikin vecdini idrak edemeyenler ise bu durumu inkâr ve tekfir etmişlerdir.

Semâ'da mûsikî aletlerinin kullanılması konusunda, Molla Musannif, İmam Gazzâlî ile hemfikir olarak tasavvuf ehlinin her şeyden kendilerine özgü bir idrakleri ve algıları olduğundan dolayı müzik aletlerinin onlara haram olmadığını savunmuştur. Ancak şeriatın kurallarına uyarak fîsk meclislerinde icrâ edilen ve şeriatın haram olarak nitelendirdiği çenk, ut, berbat, erganun, tanbur, rebap, mızmar, ney, mûsikâr, kernây, nakara, davul, çeğâne, nâkus gibi çalgılardan uzak durulması gerektiğini tavsiye eder.

Söz konusu Molla Musannif'e göre, Semâ'î ilâhî bir cezbe ve vecdin neticesinde olduğundan câiz ve helaldir. Ancak sâlik, Semâ' ile ruhani bir cezbeyle ulaşıp gaybın sırlarını keşfetse de dünya hayatına bağlı olduğundan dolayı şeriatın emirlerinden muaf tutulamaz.

Kaynakça | References

- Ahmedi, Cemal. "Risale-i Kuşeyriye ve tesir-i an ber yeki ez mütun-i Sûfiyane". *Edebiyat-ı İrfani-i Danişgah-ı ez-Zahrâ* 7 (1391), 7-21.
- Anvar, Seyid Abdullah. *Fihrist-i Kitabhane-i Milli-i İnan*. Tahran: İntişarat- Kitabhane-i Milli, 1379ş.
- Babanî, Abdülkerim. *Siyerî'l-Ekrâd*. thk. Tevekkülü, M.R. Tahran: İntişarat-ı Tevekkülü, 1377ş.
- Bâharzî, Ebü'l-Mefâhir. *Evrâdü'l-ahbâb ve'l-fusûsi'l-âdâb*. thk. İrec Efşâr. Tahran: Ferheng-i İnan-zemin, 1358ş.
- Baklî-i Şirâzî. *Risâletü'l-kuds*. thk. Nurbahş, J. Tahran: Hankah-ı Ni'metullahî, 1351ş.
- Başoğlu, Tuncay. "Muhkem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/42-44. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehati'l-uns*. Kelkete: Matbaa-i Leysi, 1858.
- Cüneyd el-Bağdadî. *Resâli'l-Cüneyd*. thk. Cemal Receb. Dimaşk: Dâr İkrâ, 1425.
- Ebu Nasr Sirâc. *el-Lüma'*. thk. Mahmud. A. Kahire: Dâru'l-kutub, 1380.
- Gazzâlî, Muhammed. *el-Mürşidü'l-emin ila mevzeti'l-müminin*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1416.
- Gâzzâlî, Muhammed. *İhyai'l-ulum*. thk. Halidi, A. Beyrut: Darul'l-kalem, 1419.
- Gâzzâlî, Muhammed. *Kimiyâ-yı Saâdet*. thk. Hadivcem, H. Tahran: İlmi ve Ferhengi, 1386.
- Habeşî, A. M. *Câmiü's-şurûh ve'l-hevâşî*. Abu Dabî: Mecmeu's-sekâfî, 2004.
- Hücvîrî, Ali. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. Mahmud Abidi. Tahran: Suruş, 1384ş.
- Hüseyni, S. M. T. "Necmeddîn-i Râzî'den Abdülhad Sivâsî'ye Kadar Tasavvuf ve Semâ' Anlayışı". *Şemseddin Sivâsî Amsına Şehir ve Kimlik*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023.
- Hüseyni, S. M. T., & Sezikli, U. "Hazîn-i Lâhîcî'nin Fevâidü's-Semâ' Adlı Eseri ve Semâ'a Bakışı". *Turkish Academic Research Review* 6/5 2021, 1605-1623.
- İbn Hidâyetullah (Molla Musannif). *Tabakâtu's-Şâfiyye*. Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-cedîde, 1982.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2005.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Câmiu'l-mesâil*. Mekke: Dâri 'Âlemi'l-fevâid li'n-neşr ve't-tevzi', 1422.
- İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfü'l-zünûn*. Beyrut: Dâru'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî, (ts).
- Karabulut, A.R. *Mu'cemi Târîhi't-türâsi'l-İslâmî fi mekâtibi'l-âlem*. Kaysari: Dâru'l-ukbâ, 1422.
- Abdulkâdir Merâğî. *Câmiu'l-elhân*. Thk. Khazrâî, Babek. Tahran: Ferhengistan-ı Hüner, 1388ş.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kureysîyye*. thk. Abdülhalim Mahmud. Ghom: Neşr-i Bidâr, 1374ş.
- Muhammed b. Münevver. *Esrârü't-tevhîd fi maķâmâti's-şeyh Ebî Sa'îd*. nşr. Zebîhullah Safâ. Tahran: İntişarât-ı İlmî, 1332.
- Mustafa Dirâyetî. *Fihristgân-ı Nüsha-hâ-yi Hattî-i İnan*. 5/35. Tahran: İntişarat-ı Sazman-ı Esnad ve kitabhane-i milli-i İnan, 1393.
- Müderriş, Molla Abdülkerim. *Bene Mâle-i Zânirân*. Bağdad: Matbaatü Şafik, 1984.
- Mükrîf, Muhammed. "Siracu't-tarik ve Riyâzu'l-hulûd, telif-i Ebu Bekir Hidâyetullah el-Hüseyni". *Mecelle-i Yâdigâr*. 6-7 (1327ş), 38-48.
- Necmeddîn Râzî. *Mirsâdü'l-ibâd*. haz. M.Emin Riyâhî. Tahran: Bongâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1973.
- Râzî, Muhammed b. Ebu Bekr. *Hedâiku'l-hakâik*. thk. Abdu'l-Fettah. S., Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-diniyye, 1422.
- Sagidî, Muhammed. *en-Nevâfihu'l-atire fi'l-ahâdisi'l-müştahire*. thk. Ahmed Atâ M., Beyrut: Müessesetü'l-kutubi's-sakâfiyye, 1992.
- Saidizâde, Muhamed J. "Berresi-i intikâdi-i câygâh-ı hüner-i semâ ve rak der âyat ve rivâyât", *Ayin-i Hikmet*, 31 (1396ş), 53-85.
- Sehâvî, Muhammed. *el-Maķâşidü'l-hasene fi beyâni keşrin mine'l-eĥâdisi'l-müştehira 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabiyye, 1985.

- Sübkî, Tâceddin. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdulfettah Muhammed. Beyrut: Dari İhyai'l- kütübi'l-Arabiyye, 1413.
- Sühreverdî, Şihabüddin. *'Avârifü'l-ma'ârif*. thk. Halidi, M.A. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426.
- Şems-i Tebrizî. *Makâlât*. thk. Muvahhid, M.A. Tahran: İntişarat-ı Harezmi, 1385ş.
- Taşköprizâde, İsamüddin. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde*. nşr. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-hadise, 1968.
- Uslu, Recep. "Dekkâk, Ebû Ali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/112. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Ali Şiri. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414.

Ekler

Ek 1

Molla Musannif, Sirâcu't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.55a.

اگر توفیق از جانب نوره کنی و در زحمت زنده اند از نوح کنی و طوبی بر او نوره گاه بیگانه
 گنا یا با بکر طالبان راه مکن در خدمت منی از دوست نغیر رضا ضرر بود و فرزند پیر اگر در خدمت از نوره
 و گراهر نیکو پیر بر میریش خراز کرد و در زحمت و لایزالها صد زنده از نوره که بغیلم روزگار بسیار
 که که نفعی هم برین نیست دل نگو ایچ معقود و نوح حاصل حصول عقود و مقصود انسان
 نمودن در رضا پیر جان بنف این هدایت مستطاب غیر او چن مگر روحای بحسرت این هدایت
 فوکانی برده و فرمان هدایت که سرگردان و حیرانست در غمزه ندارد دست کبر برض نواقه و حیرانست
 در سماع بدان اس که که سماع استغفار با آواز نیکو شعله بر رویان است که عبارت از دراز مقام
 و همین بهر شایسته است جایزه و مباحثت بدان شرط که آن شعور عالی از نوح و نغمه شایسته
 ایچ و نیش و غیره با حجه استقامت فرموده است که هر گاه که شورش شعله است بر توفیق رغبت و طاعت
 یا بر روع و مؤمنان از درجبات مایه خلق از ذلالت با بر بیان احوال اولاد از نغمه شایسته و اولاد
 ان شوازیجه استجرات دین و خوارک مشرعت لما قال البنی علیه السلام حسنوا القرآن
 با صواق مکر فان الصورت الحنی زید القرآن حسناسون حدیب دلایلیست
 بر فضل آرا زحمتی و گفته اند که آواز خوشی با ناله مکر به شغفت و این فکر کید که طبعه مزج روحت
 و ملایح صیاد عشق است و از نغمه است که ابو جواد قاف فرموده که سماع حرام است بر عام
 زیرا که نغمه نفسی است از نغمه است و مباحثت بر سر زاهدان زیرا که او شن و زحمت از نغمه
 اندر سماع ایچ طبع و نسبت بر او شن و دست است بر او خالص زیرا که نفس او شن و نغمه است
 روح و اول او شن و نغمه است بیست مستانه خط بر او از صلا نیت است

Ek 2

Molla Musannif, Sirâcü't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.55b.

دل مرده لکسماء نباید چو حال نیست آنکه خطای معده نکر دیده بند فغصم مهر زهر دارا و
 جزو بال نیست دو النون مهر صیفی باید که سماع از واردات حقاقت دلرا از خانه غفلت
 بقضای ثور و سیر و هر کسی که شش سرد و سیدها و ابله عقیفت و هر که گوش سرد و سیدها و
 در ورطه زند قبست بشی را پرسیدند ندر سماع چه میگوئی گفت ظاهرش فتنه است باطنش
 عبرت هر کسی که از ابله انشا نیست او عبرت من شود هر کسی که از ابله عیال است
 او در فتنه افشند مصلح هر کسی بقدر شرب خرد جاها بر کند نور گفته است هر کسی در
 زند و نفسی مرده ندر سماع نفاق در دوا در و یاند در اجناس است که سری علیه السلام
 چیز مرغ از مرغ در انظار خوب بود نفوذ زود و کوفه کوف زود موسی و انجیر کرد و بخا ایند تعویق فرودان
 موسی چند کار بندگان من مکن و شاید دارند ربانی مناجات میکند و بوجد من نوه من نندرف
 اندر میان فضول چه بسکینی و بدان اساکه که شرط صابرا سماع انست که آوازش که نشود خواه از حضور
 و خواه از اجابات بحبه جلال خرد جز را روفهم کند و زبان حال در اصطلاح صورت نیست که ابو عبید
 الرحمان سر روایت میکند که من پیش اب عثمان مغربی رفتم در آن زمان مر و آب از بیرون می کشید
 بر کوه بیا و از میراد ابو عثمان گفت یا ابا عبد الله الرحمن مرفی که ابن بکره چه میگوید که فتم
 غرطه گفت مگر بد الله الله و ابن شهاب روایت میکند که علی المرتضی روزی آوازش ناوشنید که فتم
 میدانید چه میگوید که فتم یا امیر شهابت میدانید که فتم بد سبحان الله حقاً حقاً الموط
 بسبی بی بی بنی روزی شنید که بقالی میگفت الحیا عظم بدائق بسلی نفور زدی و فراد کرد از اکان
 الحیا عظم بدائق فیکفیا بالشرم و قتی این فقیر ایجان صعبه سید چنانکه نیم نوبه در اعضا غایب

Ek 3

Molla Musannif, Sirâcu't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.56a.

نماید بود و دل از جان بگرفت بوم روز و ربای دیوارک او از بالذة شنیدم که هر بستی قدوسی
 بتوجه کوی رتبار اعلیٰ الله والروح نظیر از بسکوم غمگین و بیدم که این ذکر میکرد و فغیر او و قان حال شاهانه
 کرم صفای و صحیح خضای بن رسید که پنداشتیم که بسیار بنام است حجت الاسلام بنی
 الانام شمس الدین ابو حامد محمد بن محمد الغزالی در ارشاد آورده است که چون این طایفه از هر جزو حسب
 حال خیرشتم سیکند و پیمان بود که هیچ آرازان که طلب برایشان خیر بنور آمار عیلت شرع نیز یافت
 واجبت ناهم که شرح جایز انداخته است چون ذکر و عود و ریبط و اغنون و طنبور و ریاب و مزار
 که اولیای ماسی میکنند و نار ایمنان و سی قار و کره ناصحی بل بعضی نادران و جل مختار و جفا
 خرم جریین فراه ربین و نایب و جز اینها هر چه غم را اهل ضعیف بنده سماه آنها مجید حرامست که هر ساک اهل
 روحان پیدایش و در هم کلمه غیبی سماه آنها حاصل میشود زیرا که بنده را نایب است جفا هست از نکل کلف
 شرح بدخورد و اما جز که از شر و چای نرسد چون در آن که جدا جدا کنند بنده و عماره و قرد و هر اجتماع دفعی
 و افتراش از فقه ندارد و بعضی گفته اند که اجتماع دو ذوق حرامست آن اول غیر ضیعت لاجماع الایمه علی
 جزایم اجتماع افترا و دوست کو پندن جایز است علی الاطلاق غزالی در ارشاد صریح آورده است
 اما رقص و باک و بیدن اگر از سر بر جد و بی اختیار است آن عمد و حست شرعی و عقلا در کافینا و نوبه است
 جمهر هم جایز است غزالی عثمان مغرب اما اگر رقص شمشلی است بر حرامه متانند چنانکه عادات
 و قاع و مختار است آن رقص حرامست که دشمنی و بدوشی نقل است که در رقص و صحران و صحران علی الحقی
 علی السبک آمده در رقص نرسیده در آن رقص که با غیبت خلاق خور نیست با دن و فی و کما و بسیار
 ذم اهل نواجذ را و وجد را و رو کرده بودند و بشو گفته بودند و یکی از اینها این بود و شو نیست غزالی

Ek 4

Molla Musannif, Sirâcü't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.55b.

۱۱۱

والذکر والتبسیح في الخلوات على سبكي وواؤه وقدم لطلب كبره واین چند ایات را در جواب فاضل حضرت
نوشته شد ابدا صاحب الطالان والترزات والذکر والتبسیح في الخلوات اما اعتناء بالکثیر من فرجه
قطعا بنفق العوان والنجوات فایا کلا یتاکر لا تقبله لمرایه نزع من التهمتها واعلم بان الذوق الذوق
عسکت وفنت والاصوات فیدخل فی لایة قبلنا سراج المهدي وسماء السلوة والاکثر من فائده
کسراه شرفا واثنا العادات لکن لم نأت قط بترتبه طلبت او جعلته القوبات فالعاقبة المشافق ان
وجرفنا بجم والشکات لا یرم بل یحده ویدمج حاله با طرد لمن یلقی من اللذات ان نلت ذریعها
تقدرت المنی وعتت عن فتاوی الیانا هذا جواب علی السبکی فی الحجج العظیمه وصاحب
یاریت فاکتشفها وارحم حاله والطف بباغاف العذات نقلت ک امام فی الدین وازرار وثر بیان
ملازمه در حق نجم الدین کبره و ذکره بطلان آنکه صریحا اسماء ازواج و پار کربان و دست زان ذکر
میکردند امام فرمود این غیر ضمیمت زیرا که خدا بر او طریق نفس جانان یافت تا بجای امام در واقع دیگر نباشد
بر خاست و خلق او را آورد و عرشا چه شرفه شرفه نجم الدین در باب تخت ایزد استاده بود و میبود
مرفوعه که نمود و ارض الله امام از واقعه سر برداشت و استعاده کرد و باز در واقع شرفه این صورت حال را
مشاهده کرد تا بار پنجمین مهیبه چینی روز شد امام با چند کسی از ملازمان بدر خانی پیش آمدند پیش
چون او از باران نماند او از برادر که فرمود ارضوا الله امام را صلح شد که او شان بجز صفند از آن دان
چیز نبود که در هر پیشه کشتن نظم که از آب صحت ذکر او در دلی نورانی ابد کرد و صیقلی نفعی طالان
و از وی حدیثی بود که در روز هفتاد و نهم سز در مقام صفا کند کرد و در بر مردی زنده بنفص
بنیکت از سماع بگردد در دلی نورانی رواند روح ان سینه بود کرد و ایچ آبست لایق آواز
۱۱۱

Ek 5

Molla Musannif, Sirâcu't-Tarik, Milli ktp., nr. 2687, vr.57a.

بکرمناوی از رصید کرد و کل از ناز چیل شود خدا از زشت پیوسته کرد و بعضی کلمات را از
 از سماع آن صفت خود کرد و زشت بیکر زشتی از ابره بیکر از زشتی تا بیکر کرد و کلمات این بلبنا از و با
 نایمان زنده از هم کرد و اسرولا بیکر دل بروم استخوان نازنده کرد و باب حشر
 در این کلمات بدان اسرولا که در این کلمات دلایلی عقل است و بهم نقل است اما عقل است که کلمات
 اسرولا است و در شر آن رفع اصل نمیکند عقل پس در تحت قرة الله و نقل است و هر دو در ذرات
 داخل است منجز از حصول او نیست پس منجز از حصول او نیست پس منجز از حصول کلمات
 نیست و یکا که کلمات فعلیست ناقص عادت و فعل که ناقص عادت باشد در کلمات موجود است
 چون عین سمندر در آن ششلابس جایز است که کلمات هم موجود باشد و اما ویلی نقلی چون ظاهر طعام
 و شراب از بار میم مادی علی حال تله و آوردن غنای نفس از سبب شاه چنانکه شایسته است
 فراموش بود و معرجه است و در کلماتی که از اولیای منقول است چنانکه امیر المؤمنین عمر سر بر شکر با وجود طول
 مسافرت با نکتست فله کرد و با عرض سایه بی ک از مدینه تا ناس با و ناز کید و سخن گانید و آری نیک هر سال
 مرا ستاد نبار کبیر صاحب حال در آنرا خند غرغرف تا بگرد فقه بدست شاه داد که این رفوچ بود
 در شطینل اندازد و در رفوچ نکتست خیر و نفق باذن الله فلا نفق الی یوم النجاة از ان
 پس در پارس بنی کز نه اسناد و چنانکه امیر المؤمنین علی المرتضی بیکر روز از مدینه بود و آن روز بر رفت و بنده است
 و از در کشت و شهر را بیله کرد و بنور ز عمر شده بود باز عید آمد و نیز غیر اهفت با کشتی و بدی
 باز زنده میکرد و نیز دست مقلوع را بیکر فاقه درست کرد و نیز دست هزار و سیصد من در
 خیر بیکر نبرد از جان بکند و نیز در وقت مشغول بودن او ایاق چیده بنوع غرغرف او نکتست